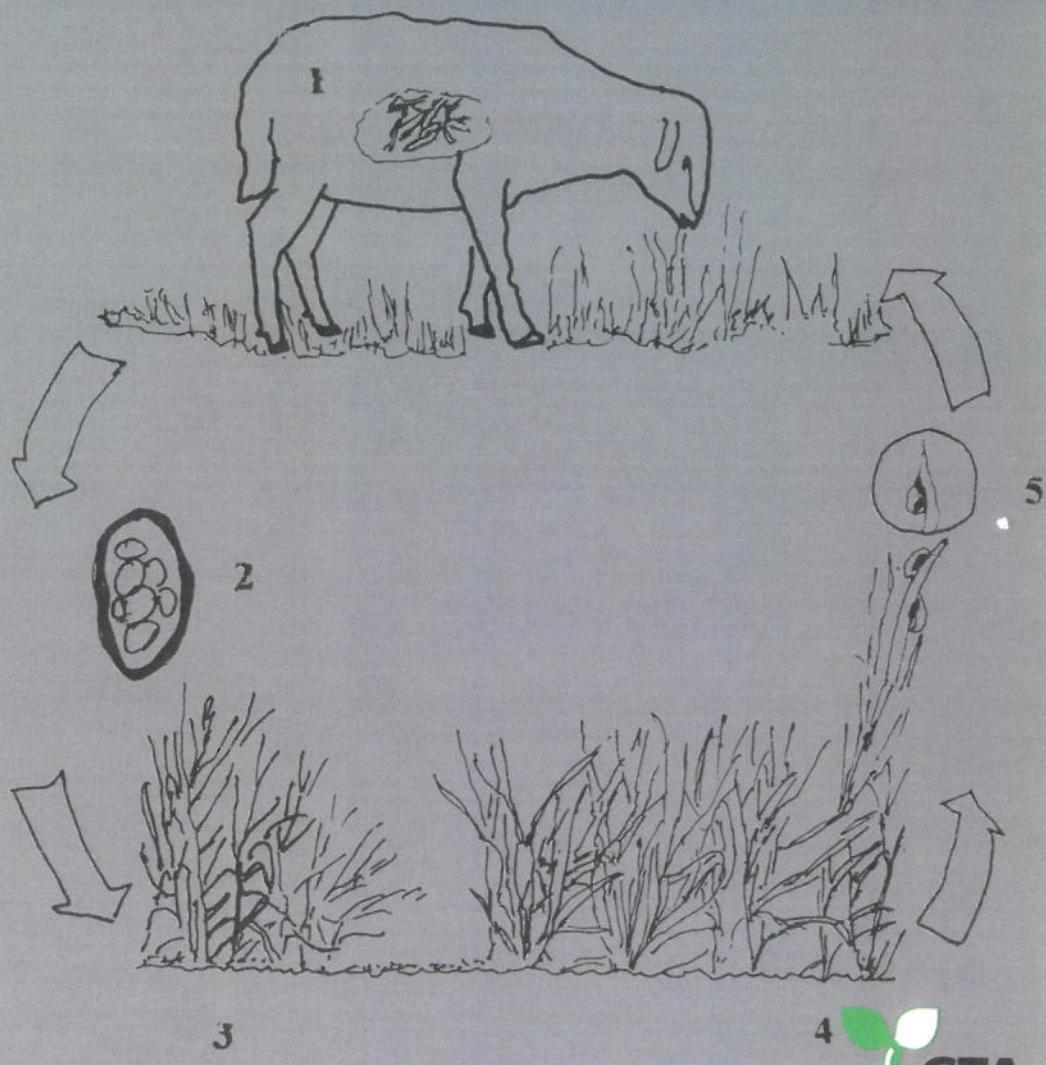


*Msururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15*

# Kudhibiti minyoo kwenye kondoo



## Msururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15

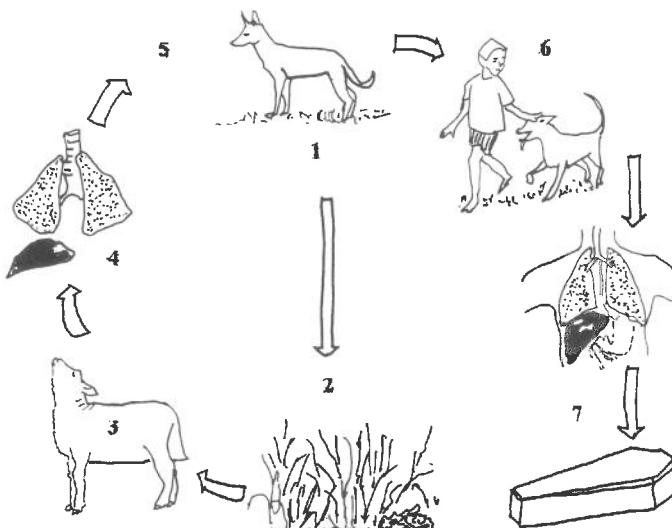
### Kudhibiti minyoo kwenye kondoo

#### Minyoo ina madhara gani kwenye kondoo?

Kondoo wanaojitafutia chakula malishoni wana minyoo wa aina moja au nyingine. Madhara ya minyoo kwenye kondoo hutegemeana na:

- Aina ya minyoo
- Idadi ya minyoo iliyomshambulia mynyama husika
- Aina ya kondoo
- Kiwango na ubora wa malisho ayapatayo mynyama husika
- Umri wa mynyama husika na kiwango cha maambukizi ya minyoo wa aina hiyo siku za nyuma.

Kukosa kuzuia maambukizi ya minyoo kwenye kondoo kunaweza kufanya kondoo kupoteza damu mwilini, kukonda au hata kufa. Maambukizi ya hydatid (ugonjwa unaohusiana na maambukizi ya minyoo aina ya tegu), usipozuiliwa unaweza kusababisha matatizo ya kifaya kwa wanadamu na vifo vya binadamu walioathirika.



#### Nawezaje kujua kondoo wangu wameathiriwa na minyoo?

Minyoo tofauti wanaokabili kondoo wana dalili za viwango tofauti. Kimsingi dalili zifwatazo zaweza kuonyesha kuwa kondoo wanakabiliwa na minyoo

- Udhafu
- Ukosefu wa hamu ya kula
- Manyoya yasiyo laini na yaliyovurugika
- Macho kukosa uangavu na kubadilika rangi kuwa zambarau badala ya ile ya kawaida
- Uvimbe wawea kuonekana kwenye taya ya chini
- Kudhoofika kwa mwili
- Kuharisha (huenda kuwepo au kusiwepo kutegemea aina ya minyoo)
- Maafa ya vifo hutokea hali ikiwa mbaya zaidi.

#### Nitatambuaje aina ya minyoo wanaowaathiri kondoo wangu?

Kuna aina nyingi za minyoo wanaoweza kuwaathiri kondoo. Hata hivyo, walio muhimu katika sehemu za Afrika Mashariki, pamoja na dalili zao wametajwa kwenye jedwali lifuatalo.

## *Msururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15*

### **Jedwali 1: Dalili kuu za maabukizi ya minyoo ya kondoo**

Dalili Kuu	Aina ya minyoo
Uvimbé kwenye sehemu ya chini ya taya, macho kukosa uangavu na mdomo kuwa na rangi isiyó ya kawaida, kukonda na hatimaye kufa	Minyoo kuru au minyoo ya duara Mfugo waweza kuwa na ruba ( <i>Fasciola</i> ) au minyookuru, haswa ikiwa kondoo hupenda kula nyasi karibu na vijito, misitu yenye unyevu, na kwenye sehemu ambazo hukumbwa na mafuriko wakati wa mvua.
Kuharisha kinyesi chenyé rangi inayokaribia kuwa nyeusi	Ruba wachanga waraoingia kwenye tumbo ( <i>Paramphistome</i> na <i>Calicophoron</i> ) pia wanaweza kusababisha madhara haya, haswa kondoo wakionyesha rangi ya macho isiyó ya kawaida na kiu kupita kiasi.
Uvimbé mdogo mdogo ndani ya matumbo ya kondoo aliye chinjwa. Kondoo aliye hai haonyeshi dalili zo zote, au huonyesha dalili kidogo sana za minyoo.	Minyookuru Minyookuru, haswa kukiwa na minyoo wa utumbo ( <i>Oesophagostomum</i> )
Vipande vyeupe vinavyoonekana kama minyoo kwenye kinyesi cha kondoo	Tegu
Uvimbé mdogo kwenye ini, mapafu na moyo wa kondoo aliye chinjwa.	Mavimbe ya Hydatid

Viwango vya minyoo kuwakabili kondoo hutegemea msimu na mabadiliko ya hali ya hewa. Mifugo wanawenza kutibiwa wakati fulani wa mwaka, au kuambatana na misimu ili kuzuia vimelea kukamilisha mzunguko wa maisha yao.

### **Hatua muhimu za kutibu magonjwa yanayoletwa na minyoo**

- Tumia dawa zinazofaa kutegemeana na aina ya minyoo
- Tumia kipimo kinachofaa, kulingana na uzito wa kila kondoo, au wa kondoo aliye mzito zaidi katika kundi lako
- Weka dawa kwenye sehemu ya nyuma ya ulimi (dawa inayowekwa kwenye sehemu ya mbele ya ulimi inaweza kuteremka kwenye tumbo, na kuizua kusambaa mwilini kama inavyopaswa)
- Wape mifugo dawa saa za asubuhi kabla ya kula cho chote
- Wape mifugo wazima dawa kabla ya kujamiihana
- Kondoo jike wote wapewe dawa ya minyoo kabla ya kuzaa
- Wape wanakondoo dawa wanapofunzwa kula chakula (wakiwa na umri wa miezi mitatu)
- Wape mifugo dawa mara tu msimu wa mvua unapoanza ama kunapokuwa na mlipuko wa maradhi haya
- Iwapo kutakuwa na mkinzano wa dawa kutokana na sababu yo yote ile, wape mifugo vipimo viwili kila baada ya saa 12
- Wape mifugo aina mbili za dawa za kuwaangamiza minyoo, ili kuzuia uwezekano wa dawa kukosa kufanya kazi (kabla ya kufanya hivi, pata ushauri wa daktari wa mifugo).

## **Msururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15**

### **Ni muhimu kujua:**

- *Idadi ya mifugo:* Ukiwa na mifugo wengi kupita kiwango kinachostahili kwa sehemu ya ardhi uliyo nayo, uwezekano wa mlipuko wa maradhi yanayosababishwa na minyoo huongezeka.
- *Kukosa kuhamisha mifugo:* kuwahamisha mifugo kwenye sehemu nyingine za malishoni husaidia kuzuia minyoo kila baada ya siku 3 na 4. Kuwafunga kamba kondoo wako pia husaidia kupunguza kuenea kwa minyoo.
- *Maeneo ya wote ya kunywesha mifugo moji na malisho yaliyo kando ya barabara husababisha mifugo kupata tokonyasi/ lava*

### **Kuna njia zippi zingine za kuzuia mifugo kupata minyoo?**

- Chumba kinachotumiwa kuwalishia mifugo, kama hawatoki nje, chafaa kuwa na sakafu iliyoinama ili uchafu usituame ambao unaweza kuwa chanzo kizuri cha minyoo kujihifadhi.
- Vyombo au mahori ya kulishia kondoo yafaa kujengwa kwenye ukuta ili kuzuia uchafu wa samadi kwenye chakula kama yatakuwa chini sakafuni.
- Wape mifugo vyakula vinavyopatikana kwa urahisi na vya kutosha kwa kiwango na ubora.
- Fuga mifugo wasiokabiliwa na minyoo kwa urahisi.

### **Kuzuia minyookuru kwenye kondoo**

#### **Kuzuia minyookuru katika sehemu za joto na zenye unyevu mwingi**

- Tibu kondoo wote kabla ya msimu wa mvua.
- Wakati mwingine tibu kondoo wagonjwa tu.
- Fuata kwa ukamilifu maagizo ya matibabu yaliyoandikwa hapo juu.

#### **Kuzuia minyookuru katika sehemu zisizo na joto jingi wala unyevu mwingi, sehemu zinazostawishwa nafaka**

- Baada ya mavuno, waache mifugo wale masalio yaliyo shambani.
- Mfugaji akiwa na shamba la kutosha, mifugo wanafaa kuhamishwa kwenye sehemu nyingine shambani kila bada ya miezi miwili.
- Tibu mifugo wagonjwa.
- Kisehemu kilicho na kondoo kwanza, kikifuatiwa na ng'ombe hupunguza maambukizi ya tokonyasi/lava (usilishe kondoo sehemu ambayo hapo awali kulikuwa na ng'ombe, fanya kinyume chake).
- Kuzuia lava, badilisha chakula cha kondoo kwa nyasi na mazao mengine ya chakula. Usipande nyasi za malisho mfululizo katika eneo lako.

#### **Kuzuia minyookuru katika sehemu zenye baridi kali na zisizo na unyevu mwingi, nyanda za juu**

Sehemu hizi za baridi huwezesha lava kukaa kwenye malisho kwa muda mrefu kwa sababu ya ubaridi wa maeneo haya.

- Tibu mifugo mara tu wanapoonyesha dalili.
- Malisho yanafaa kutumiwa kuwalisha ng'ombe baada ya kondoo, mbuzi na ndama kuwa wamelishwa katika eneo husika.
- Kukata na kuwapelekea mifugo chakula mabandani kwao huzuia mifugo kuathiriwa na minyoo haswa ikiwa mfugaji anatoa chakula kwenye malisho safi na ana mifugo wasio na minyoo.

## ***Msururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15***

- Sehemu yenyé ardhi ya kutosha, mifugo wanafaa kuhamishwa na kupelekwa kwenye sehemu nyingine shambani. Shamba lilitumiwa kwa malisho linafaa kupumzishwa kwa muda wa miezi mitatu kabla ya kutumiwa tena kwa malisho.

### ***Kuzuia minyookuru kwenye maeneo kame na yenyé mvua haba***

Katika sehemu hizi kavu, lava hukaa muda mrefu kabla ya kuanza kukua tena. Msimu wa mvua unapoanza, lava huanza kukua na kusababisha uvamizi mkubwa kwa mifugo. Uvamizi wake hufanyika kwa misimu, kwani misimu mingine huwa mikavu zaidi kwa lava kuweza kukaa malishoni. Hata hivyo, sehemu za kuwanyesheea kondoo maji na mazizi (sehemu zilizozingirwa na zilizo wazi kwenye zizi la mifugaji) mara nyingi huwa chanzo cha kusambaa kwa minyoo.

- Tibu mifugo wote mara tu msimu wa mvua unapoanza
- Tibu mifugo mara tu dalili zinapoonekana
- Tibu mifugo wakati wa kiangazi, nyasi malishoni zinaponyauka, ili kuzuia madhara yanayotokana na minyoo wachache wasioonyesha dalili kwa urahisi
- *Wafugaji wadogo wadog katika sehemu kame:* Japokuwa wakulima hawa hawawezi kufuga mifugo wengi, mara nyingi huwa na shida za lishe, ambazo husababisha matatizo ya minyoo. Wakati huu, chakula cha kununua huwa muhimu sana ili kupunguza uwezekano wa maambukizi ya minyoo.
- *Wafugaji kwenye Sehemu kame wa kuhama hama na wafugaji wanaofuga kondoo wengi:* Ingawa idadi ya mifugo ni haba hali ambayo hupunguza viwango vya maambukizi, malisho mabaya yanaweza kusababisa minyoo. Mfugaji anafaa kuwapa chakula cha kununua. Mashamba huwa na mitambo ya kuweza kupanga uzalishaji wa wanakondoo na kulisha mifugo. Kwa mfano mbinu ya “tibu na kuhamisha” inayotumiwa kutibu mifugo na kuwahamisha hadi kwenye malisho safi husaidia kuzuia upatikanaji wa minyoo. Mazizi yafaa pia kuhamishwa mara kwa mara.
- *Maeneo kavu yenyé mvua kidogo:* Mvua hunyesha kwa viwango tofauti na katika misimu mingine chakula hukosa. Ijapokuwa idadi ya mifugo huenda ikawa ni ndogo, athari kubwa huwa kwenye sehemu za kuwanyesha mifugo maji na kwenye mazizi.

### ***Kupunguza ukinzani wa minyookuru kufa kwa dawa***

#### ***Kipimo:***

- Usiwape mifugo kipimo kisichotosha cha dawa. Wape kulingana na uzito wa mnyama mzito kuliko wote kundini
- Watibu mifugo asubuhi kabla ya kuwalisha
- Badilisha aina ya dawa unayotumia kila mwaka (*pata ushauri kwa daktari wa mifugo*)
- Wape mifugo dawa kwenye sehemu ya juu ya ulimi.

#### ***Wakati mzuri wa kuwapa matibabu***

Maelezo ya kiepidemolojia (maelezo kuhusu chanzo, usambaaji na uzuiaji wa magonjwa kwenye mifugo) huwa muhimu kwa kufanya maamuzi ya wakati gani wa kutibu mifugo.

- Wape mifugo dawa wakati ambapo minyoo wengi wamevamia mifugo na kiwango cha usaambaji (k.m. utagaji wa mayai) ni wa chini. Kwa mfano, katika sehemu kame tibu mifugo wakati wa kiangazi, wakati ambaa vimelea si amilifu na hivyo kuwa na uwezo mdogo wa kusambaa hadi maeneo yasiyofikiwa na dawa.
- Tibu tena wiki moja kabla ya mwanzo wa msimu wa mvua, kabla ya minyoo hao kukua na kuanza kuathiri malisho ya mifugo yako.
- Tibu mifugo saa 48 kabla ya kuwahamishia mifugo yako kwenye malisho mapya. Kuzuia kuambukizwa kwa haraka, mifugo waliotibwa wanafaa kufungiwa ndani ya nyumba kwa saa 48 ili kuhakikisha kuwa minyoo wote wanaepukwa kabla ya kuwahamisha mifugo.

## **Msururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15**

- Malisho yanaweza kuchukuliwa kukosa vimelea iwapo yalipandwa mimea, au haikufanyiwa chochote kwa yamkini miezi mitatu (yamkini muda usiopungua miezi minne katika nyanda za juu).

### **Utumiaji wa zaidi ya njia zaidi ya moja za kuzuia minyoo**

- Utumiaji wa njia mchanganyiko za kuzuia minyoo (malisho ya kuhamama hama, ‘kuwapa dawa na kuwahamisha’, malisho kwa kuwafungia mahali pamoja n.k), husaidia kupunguza utumizi wa dawa, ambayo hupunguza kiwango cha minyoo kokinanza au kudhuriwa na dawa.

### **Kuepuka kuwaagiza wanyama wakinzani wa dawa**

- Usinunue mifugo wa kufuga kwenye shamba lenye historia ya kokinanza na dawa (*pata ushauri kutoka kwa daktari wa mifugo kabla ya kununua mifugo*).

### **Kuwazuia minyookuro kwa wenyewe kokinanza na matibabu**

- Kuondoa kabisa aina fulani ya dawa za minyoo zilizochaguliwa ambazo hazina uwezo wa kutibu minyoo katika eneo lako.
- Chanaganaya dawa aina ya benzimidazole na utumie kwa mpangilio mahsusili ili ziweze kuwa na manufaa.
- Tumia dawa kwa kutumia vipimo viwili vya dawa tofauti ama vipimo vilivyogawanywa kisha uvitumie kila baada ya muda fulani (*wasiliana na daktari wako wa mifugo kabla ya kujaribu kufanya hiyo*).
- Tumia vifaa vitoavyo dawa pole pole ili ipate nafasi ya kuwaingia vizuri wanyama wako kwa ufanisi.

### **Kuwadhibiti minyoo wa figo na saho wa kondoo**

- Uzuiaji bora wa minyoo huendana na ukaguzi bora wa aina ya minyoo na aina ya dawa ya kuwafaa, utumiaji wa dawa bora na sahihi zinazoweza kupunguza hali ya kuwakupatanisha kondoo na wanyama walio na uwezo wa kubeba minyoo hii – konokono.
- Uchaguzi wa aina ya dawa ya minyoo inategemea bei na pia upatikanaji wake.

### **Jedwali 2: Dawa bora za kutibu minyoo ya figo na saho wa kondoo**

Dawa	Ina uwezo wa kuangamiza:
Closantel	Minyoo wa figo walikomaa na wasiokomaa kwenye saho
Niclosamide	Minyoo kwenye saho ambao hawajakomaa
Nitroxynil, Rafoxanide	Minyoo kwenye figo walikomaa
Oxyclozanide, Resorantel	Minyoo kwenye saho walikomaa na ambao hawajakomaa
Triclabendazole	Minyoo kwenye figo ambao wamekomaa na hawajakomaa

- Mtibu kondoo baada ya mwisho wa msimu wa mvua wakati ambapo konokono – walio na uwezo wa kubeba minyoo – wanaanza kukosa uimara kwa sababu ya hali ya hewa.
- Kwa matibabu ya kuponya kabisa, mpe kondoo dawa ya minyoo baada ya miezi 2 au 3 baada ya kilele cha maambuki kwa kondoo.
- Matibabu ya ziada yanaweza kutolewa wakati ambapo mifugo wamelishwa katika sehemu zenye unyevu wakati wa msimu wa kiangazi ama katika sehemu zenye kiasi kikubwa cha konokono.
- Tumia kemikali (molluscides) kama Niclosamide (bayluscide, WP 70) iliyoidhinishwa na Shirika la Afya Ulimwenguni (WHO) kudhibiti konokono, ama mbini za kibayoolojia za kufuga bata wanaokula konokono, hupunguza idadi yao na kuvunja mzunguko wa maisha yao.

## *Msururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15*

- Kuondoa maji katika sehemu zilizo chini na kuweka au hupunguza viwango nya maabukizi kwa kondoo.
- Kuongeza malisho ya ziada yenye virutubisho kupunguza madhara ya minyoo kwa kondoo.

### **Kudhibiti tegu katika kondoo**

- Maambukizo mengi ya tegu kwenye kondoo huchukuliwa kutosababisha madhara, hivyo basi matibabu maalum dhidi ya vimelea hivi si lazima.
- Walakini, tibu maambukizi mabaya ya tegu katika kondoo wachanga, ukitumia dawa ya minyoo kama Praziqantel ambayo itawaangamiza tegu na minyookuru.

### **Kudhibiti ugonjwa wa hydatid kwenye kondoo**

- Kukinga ugonjwa huu kwenye kondoo huzingatia jinsi unavyodhibiti maradhi ya mbwa.
- Zua kuingia kwa mbwa katika sehemu za machinjio.
- Viungo vyote nya ndani ya mifugo vyenye uvimbe vinapaswa kuharibiwa kwa kuchomwa ama kufukiwa ardhini.
- Watibu mbwa mara kwa mara kwa kutumia Praziqantel. Wafungie mbwa waliotibiwa kwa siku moja au mbili kisha uzike vinyesi vyao.
- Anzisha kampeni ya hatari inayoletwa na mbwa walioambukizwa na minyoo waliokomaa na umuhimu wa kupika chakula cha mbwa hadi kiive sawa sawa kabla ya kuwapa.

### **Mfano hai**

Bwana James Mwangi anatoka katika taarifa ya Mathira Wilaya ya Nyeri, katika sehemu za nyanda za juu mkoaa wa Kati. Ana miliki ekari 2.5 za shamba, na ni mmoja wa wakulima walioshiriki kwenye majaribio yaliyofanywa na taasisi ya utafiti wa kilimo nchini Kenya (KARI) na kituo cha kitaifa cha matibabu ya mifugo (NVRC) kati ya mwaka 1993 na 1996, ili kutafuta chanzo, usambaa ji na uzuiaji wa minyoo na majaribio ya mikakati mingine ya kuzuia hali hii. Kabla ya majaribio hayo, Bwana Mwangi alikuwa na kondoo 7 wa kienyeji, waliozaliwa pamoja na kondoo aina ya Dorper waliokuwa wakifungwa kando ya barabara ili kujipatia malisho. Hakuwa na njia yo yote ya kuzuia minyoo na wanakondoo wake walikufa kwa kiwango kikubwa. Bwana Mwangi aliwapa kondoo wake wakubwa dawa zo zote alizowenza kupata za kuangamiza minyoo. Hata hivyo hakuwatibu wanakondoo kwani alidhania kuwa wanakondoo huanza kupata minyoo wanapofikia umri wa miezi sita.

Kwa kuzingatia maagizo ya wanasyansi kutoka NVRC, Bwana Mwangi alianza kutumia njia ya matibabu ya kondoo wazima kabla ya shughuli za kupata wanakondoo, kuwatibu majike kabla ya kuzaa, na kuwatibu wanakondoo kabla ya kuanza kuwapa vyakula tofauti. Pia, aliwatibu kondoo wake kabla ya kuanza kwa msimu wa mvua. Kwa kuwa katika eneo lenye minyoo wa aina nyingi, alijenga mazoea ya kuwapa dawa za kuzuia na kutibu minyoo wakati wote na chakula cha ziada.

Miaka 10 baada ya kuzingatia mikakati thabiti yenye ufanisi ya kudhibiti minyoo, Bwana Mwangi amekuwa mfugaji hodari na ameweza kufuga kondoo wasiopungua 50, kwa kutumia njia ya kuwafungia ndani. Pia, ameanza kuwafuga kondoo bora waliopandishwa na mbegu bora za Dorpers na ana mbuzi wa maziwa. Yeye huwauzia wakulima kutoka karibu na mbali wanakondoo katika eneo la Mkoo wa Kati. Mwanakondoo mwenye umri wa miezi sita humpa Dola 65 za marekani. Kondoo au mbuzi dume wa kuzalisha humpatia dola 230 za Kimarekani.

## *Misururu wa mwongozo wa mazoez za CTA, Nambari 15*

### **Kwa Mawaiidha zaidi, Watembelee:**

Ministry of Agriculture and Rural Development (MoARD)  
S.L.P. 62347, Addis Ababa, Ethiopia  
Simu: +251-11-538134  
Barua Pepe: gl23\_2006@yahoo.com

National Agricultural Advisory Services (NAADS)  
Plot 39A Lumumba avenue, 2nd Floor Mukwasi House, Nakasero, Uganda  
P. O. Box 25235, Kampala, Uganda  
Nambari ya Simu: +256-41-345440/345065/345066, Nukunishi: +256-41-347843  
Barua Pepe: info@naads.or.ug, naads@utlonline.co.ug

Animal Diseases Research Institute  
S.L.P. 9254, Dar es Salaam  
Nambari ya Simu: (255-22) 2863104/864369, Nukunishi: c/o (255-22) 2-865312  
Barua Pepe: adri@raha.com; virology@raha.com; lutkagaruki@hotmail.com

Kenya Agricultural Research Institute (KARI)  
S.L.P. 57811, Nairobi, Kenya  
Nambari ya Simu: +254 2 583 301 to 320, Nukunishi: +254 2 583 344  
Barua Pepe: director@kari.org, www.kari.org



ACP-EU Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation (CTA)  
S.L.P 380, 6700 AJ Wageningen, The Netherlands  
Simu: +31(0)317-467100, Kipepeso: + 31(0)317-460067  
Barua pepe: cta@cta.int, Wavuti: www.cta.int

CTA imedhaminiwa na jumuiya ya Ulaya



© CTA 2010 - ISSN 1877-6779

*Maelezo/ujumbe katika muongozo huu waweza kutolewa au kuchapishwa kwa matumizi yasiyo ya kibiashara  
iwaapo utatambulisha kimetengenezwa na CTA.  
Kuchapishwa kwa manufaa ya biashara kunahitaji idhini kutoka kwa CTA.*